

Globální problémy – nové iniciativy, nová literatura

Koncem září minulého roku se ve francouzském městečku Les Vaux de Cernay sešlo na šedesát osobností vědeckého, kulturního a politického života, aby vyjádřilo své hluboké znepokojení nad stavem světa, ve kterém dvacet procent lidstva kontroluje osmdesát procent všech zdrojů, aniž by bylo schopno s nimi zodpovědně zacházet. Konferenci předcházela řada setkání odborníků různých profesí, mezi nimi i sociologů, v jejichž průběhu byly připravovány podklady pro toto jednání. Výsledkem konference se stal pracovní dokument nazvaný „Za zodpovědný a sjednocený svět“. Jedná se o naléhavý pokus podat diagnózu ožehavých společenských problémů naší doby a navrhnout kroky k jejich řešení.

Výsledný dokument, který byl mezitím přeložen již do patnácti jazyků (vydání v češtině připravuje Hnutí Duha), může být zajímavý i pro nás. V jeho úvodu se konstatuje, že dosavadní způsob rozvoje světa nemůže lidstvo přežít. Tento vývoj vyústil v ostré a stále se stupňující napětí mezi bohatstvím a chudobou v národním i mezinárodním měřítku a vyhroutil se v konfliktu člověka a přírody. Rostoucí napětí se daří stále méně úspěšně překrývat problematickými vědeckými a technickými výboji, bujením nadnárodní dělby produkce, umocňováním zdánlivě nekonečného proudu zboží a peněz. Modernita, jež je běžně užívanou zkratkou pro domnělou úspěšnost lidstva, vystupuje dnes otevřeně jako specifická směs svůdnosti a nekompromisního nátlaku. Dekolonizace v tomto směru pouze dokončila dílo kolonialismu, vytvořila ze Západu a jeho způsobu života vztažný rámec pro chování elit všech kontinentů. Diktát svobodného trhu dokončil destrukci netržních hodnot a vztahů. Mytologie ekonomů o blahodárnosti liberalizace toku čehokoliv přinesla první ovoce a první rozčarování. Stává se stále patrnějším, že i nejsvobodnější trh může jen málo nabídnout zchudlé populaci, životnímu prostředí, zájmům příštích generací. Autoři deklarace spatřují příčinou vazbu mezi rozvojem takzvaného svobodného trhu a tržní mentality na straně jedné a expanzí korupce, drog i nezájmu o životní prostředí na straně druhé. Trh nicméně zůstává

účinným nástrojem při naplňování cílů společnosti dostatečně nerovné, dostatečně chamtivé a dostatečně krátkozraké.

Autoři dokumentu se domnívají, že rozhodnutí přijatá na sklonku tohoto tisíciletí budou osudová pro naše šance na přežití. Formulují proto obecné principy alternativního přístupu ke světu a konkretizují je do polohy strategických doporučení, jež by měla být odpovědí na pocity bezmocnosti a apatie, které dnes paralyzují jednotlivce i celé národy. Doporučená strategie se snaží respektovat specifické problémy jednotlivých velkých světových oblastí. V případě vyspělých zemí se soustřeďuje především na otázky narůstající sociální marginality, u zemí našeho typu jsou za objektivně nejvýznamnější považovány ostudně opomíjené problémy ekologické, u zemí Jihu se jedná především o nekontrolovatelný přírůstek populace a o řadu dalších problémů, jež s tím úzce souvisí. Signatáři deklarace, k nimž se zatím připojilo dalších několik set osobností z osmdesáti zemí, předpovídají postupný ústup významu národních států při řešení všech zmíněných problémů a vznik větších, vnitřně bohatě strukturovaných bloků, jež převezmou zodpovědnost za dění na svém teritoriu.

Závěrečná část deklarace tvoří náčrt pěti programů, kolem nichž se budou v dalších fázích přednostně koncentrovat aktivity signatářů:

1. hospodaření s vodními zdroji a případné konflikty v této oblasti,
2. úspory energie a rozvoj alternativních zdrojů,
3. hospodaření s půdou a potravinová politika,
4. revitalizace ekologicky nejpoškozenějších oblastí,
5. konverze zbrojního průmyslu.

Program, jehož hlavním garantem je nadace Fondation pour le Progres de l'Homme se sídlem ve Švýcarsku a v Paříži, je artikulací série vážných problémů, které by neměly unikat naší pozornosti. Západní sociologie a příbuzné disciplíny je dokáží reflektovat naprosto zřetelně. Svědčí o tom krátký přehled zlomku nejnovější produkce v příslušných oblastech.

Francouzský sociolog Guy Roustang spolu s ekonomem Bernardem Perretem, oba blízcí spolupracovníci nadace, jsou autory knihy nazvané *L'Economie contre la société* (Seuil, Paris 1993). Jejich kniha je kritikou imperiálních ambicí ekonomického vědění a ekonomických praktik. Autoři zkoumají vztah mezi ekonomickým a neekonomickým pojetím dobra. „Peněžní bohatství je stále méně reprezentativní pro to, co podmiňuje kvalitu každodenního života. Živě to pociťujeme v souvislosti s degradací životního prostředí, s porušováním sociálního přediva ve velkoměstech i s problémy bezpečnosti, které s tím přímo souvisí“ (s. 15).

Přestože recepty ekonomů nesplnily očekávání směřovaná vůči nim již od 18. století, diktují věrozvěstové ekonomických dogmat články své víry i nadále celé společnosti. Stále méně se přitom daří to, co ekonomika vždy slibovala – integrovat sociálně čistě ekonomickými postupy. Naopak, růst počtu marginálních se stal klíčovým problémem sociální koheze nejvyspělejších zemí. Oblast práce přestala sociálně integrovat a ekonomové nejsou schopni vyvodit z této skutečnosti odpovídající závěry. Nejen ekonomická stagnace, ale i ekonomický rozkvět vyvolává stále více sociální nestability, činí ze sociální exkluze odvácenou stranu své domnělé úspěšnosti. Placená práce zůstává v moderní společnosti dominantním způsobem přístupu jak k osobní identitě, tak k sociálnímu statusu. Jestliže ekonomický růst již nedokáže tvořit nová placená zaměstnání, pak neposiluje sociální kohezi, ale ohrožuje ji. „Dnes je stále těžší a těžší připustit, že růst ekonomiky upevňuje sociální infrastrukturu společnosti, že je faktorem rozvoje kultury a že přispívá ke zlepšení vztahů mezi lidmi. Mnohé signály nasvědčují, že ekonomický rozvoj se proměnil v účel sám o sobě, ocitl se bez vztahu k jakékoli sociální finalitě“ (s. 172).

Vztah mezi ekonomickým růstem a kvalitou života je tématem obsáhlé práce dalšího z účastníků pařížských setkání nadace, irského ekonoma Richarda Douthwita. Jeho kniha *The Growth Illusion* (Green Books, Dublin 1992) nese výmluvný podtitul: „Jak ekonomický růst obohatil nemnohé, ožebračil mnohé a ohrozil planetu“. Kniha je empiricky bohatě dokumen-

tovaným rozvinutím myšlenek, s nimiž jsme se mohli seznámit mimo jiné díky nedávnému českému vydání práce E. J. Mishana *Spor o ekonomický růst* (Slon, Praha 1994). Douthwaite dokumentuje Mishanovy myšlenky na vývoji britské společnosti během posledních třiceti let. Konstatuje, že v období ekonomického růstu dochází zároveň ke zhoršování zdravotního stavu britské populace, ke zhoršování jejího genetického fondu, k poklesu soudržnosti britské rodiny, k velkému nárůstu kriminality. Samotný ekonomický růst, pokud se na těchto zhoršeních kvality života přímo nepodílí, rozhodně jim nedokáže zabránit. Změnil se z možná užitečného nástroje v nesporně škodlivý samoučel. „Růst kvůli růstu, to je ideologie rakovinné buňky“, cituje autor Edwarda Abbeye (s. 98). Zároveň doporučuje skončit s iluzí živitou právě dosavadním ekonomickým růstem, podle níž naši potomci budou jistě bohatší, než jsme my dnes. Místo skryté závisti vůči nim bychom se měli naučit žít důstojněji s tím málem, které nám i jim ještě zbývá.

O přesnější inventarizaci toho, co nám ještě zbývá, se pokouší kolektiv holandských autorů v práci *Sustainable Netherlands* (Amsterdam 1992). Kniha svým členěním odpovídá programovému zaměření nadace, i když její autoři pocházející z okruhu nizozemských Přátel Země představují odlišnou iniciativu. Význam studie je v operacionalizaci pojmu „environmentální prostor“ chápaného jako prostor, jenž nám ještě zůstává k realizaci našeho nestřídavého konzumu. Autoři nejprve vyčíslují neudržitelnou spotřebu energie, vody, půdy, dřeva a neobnovitelných zdrojů v Holandsku, aby se v dalším kroku zamysleli nad důsledky, jež by mělo omezení této spotřeby a její vtěsnání do zbývajících environmentálního prostoru. Předností studie je, že výklad je podán způsobem, jemuž rozumějí i technokraté, jejím nedostatkem je podcenění sociologického rozměru celého problému. Inventarizace zdrojů, jež máme ještě k dispozici, a bilance rychlosti jejich znehodnocování je četbou silně skličující. Vhodné především pro nadšené stoupence neomezeného ekonomického růstu.

Úvahy signatářů deklarace Za zodpovědný a sjednocený svět se dotýkají nutnosti prolomit

poslední zdání suverenity národních států, a to jak směrem k místním regionům, tak ve směru k vyšším nadnárodním útvarům. Tyto úvahy mohou být v ekonomické rovině podpořeny například prací Jamese Robertsona nazvanou *Future Wealth. A New Economics for the 21st Century* (Cassell, London 1990.) Autor známý svými pracemi *Power, Money and Sex* či *Profit or People?* precizuje ve své nejnovější studii svoji představu o celosvětovém ekonomickém prostoru, který by, na rozdíl od toho současného, neuváděl do stále větší závislosti lokality, regiony a celé národy. Uvažuje o systému, ve kterém by heslo volného obchodu nesloužilo jako dopředu dané rozhraní za cokoli, co je spácháno v zájmu kapitálově silných skupin. Promýšlí některá systémová opatření, která by dokázala ukončit dosavadní neblahý trend chudnutí chudých a prosperování bohatých, aniž by přitom vedla k opačnému extrému, k vývoji směrem k přílišné autarkii.

Robertsonovy přece jen popěškud obecné úvahy našly konkretizaci v knize současného amerického viceprezidenta *Earth in the Balance* (Plume, New York 1993). Al Gore zde načrtává zásady „globálního Marshallova plánu“, který by měl umožnit předat ekologicky vlivnější technologie zemím stojícím na prahu industrializace, měl by zbrzdit růst světové populace a nasměrovat ekonomický vývoj zemí Třetího světa směrem, jenž by se vyhnul slepým uličkám industrializace prováděné podle západního vzoru. Připomeňme v této souvislosti, že během uplynulých devíti let otekly ze zadlužených zemí Jihu na bohatý Sever finanční prostředky, jež se v přepočtu rovnají šesti Marshallovým plánům.

Součástí Al Gorova plánu je nejen řešení problému stabilizace světové populace a rozvoj vhodných technologií, ale také restrukturační světové ekonomiky a nový systém mezinárodních smluv, o který by se mohly zmíněné kroky opřít.

Jako vhodnou četbu k návratu ze světa lákavých perspektiv do tvrdé skutečnosti lze doporučit knížku Alana Durninga nazvanou *How much is enough? The Consumer Society and the Future of the Earth* (Norton, London 1992). Kniha může být pro sociologa zajímavá již tím, že črtá schéma sociální stratifikace, a to nikoli podle běžných kritérií podílu na moci,

výši prestiže a velikosti majetku, nýbrž podle vzorců konzumu a tomu odpovídající ekologické náročnosti životního stylu. Práce může být návodem, jak překlénout problém, s nímž si běžné komparativní stratifikační výzkumy nevědí zpravidla rady, a sice problém porovnání kulturně odlišných společností s propastnými sociálními rozdíly. Prostřednictvím Durningovy práce se obloukem vracíme k výchozímu tématu našeho krátkého přehledu, k problematice vztahu mezi dosaženým tempem a úrovní ekonomického růstu na straně jedné a kvalitou života na straně druhé. Při četbě Durningovy knihy se maně vynoří myšlenka Ivana Illiche, podle níž moderní ekonomika v honbě za lepším životem ničí předpoklady dobrého života. Durningovy propočty environmentálních nákladů našeho konzumního způsobu života vyznívají ve stejném smyslu. Celkový závěr pak zní snad až příliš netržně či snad, nedejbože, až levicově: „Peníze nikdy neučiní člověka šťastným. V jejich povaze není nic, co by ke štěstí přispívalo. Čím více člověk má, tím víc chce. Místo aby peníze vyplnily vakuum, vytvářejí je“ (s. 145). Autorem podezřelého výroku je ovšem Benjamin Franklin.

Definitivně zpět na půdu čisté sociologie se dostáváme v knize Juliet B. Schorové nazvané *The Overworked American* (Harper Collins, New York 1992). V rovině každodenního životního rytmu běžného Američana se odrážejí souvislosti povahy globální. Autorka konstatuje výrazný pokles míry volného času, k němuž došlo u převážné části americké populace v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let. Konstatuje, že prodlužování pracovní doby, k němuž zde dochází, je stěžejní pochoptitelné, uvážíme-li, že zároveň v USA stoupá produktivita práce. Pokud by se spokojil s poválečnou životní úrovní, stačilo by průměrnému Američanovi pracovat pouze šest měsíců v roce anebo čtyři hodiny denně. Anebo by také mohl každým druhým rokem čerpat placenou dovolenou, či odejít do důchodu ve věku 38 let. Američané nezvolili žádnou z těchto možností. Pracují. Autorka vysvětluje, proč Američané obětují volný čas stále vyšším příjmům, proč obětují své práci také čas, který by mohli strávit společně se svou rodinou, s přáteli, proč jí obětují i část svého spánku,